

HADİS KAYNAKLARINDAKİ TARİHE/VÂKIAYA AYKIRI RİVAYETLERİN DEĞERLENDİRİLMESİ *

Ali ARSLAN **

Özet

Hadis Kaynaklarındaki Tarihe/Vâkıaya Aykırı Rivayetlerin Değerlendirilmesi

Hadislerin metin tenkidinde esas alınması gereken kriterler arasında hadis metinlerinin "tarihî bilgi ve vâkıaya arzı" özel bir öneme sahiptir. Bu makalede öncelikle hadis eserlerindeki tarihi bilgi hatalarına örnekler verilmiş, daha sonra da mevzuât eserlerinde tarihe aykırı rivayetlerin nasıl tenkit edildiği, iki örnek eser üzerinden gösterilmiştir. Bu tip rivayetler değerlendirilirken hadisteki genel tenkit metotlarına ilave olarak başka hususlar üzerinde de durulması gerekmektedir. En başta insanların tarihlendirmeye bakış açısı tarihin her devrinde farklı olmuş, çok çeşitli takvimler kullanılmıştır. İslâm Tarihi açısından ise Veda Haccına kadar nesi' uygulamasının bir şekilde devam etmesi, İslâm Takviminin Hz. Ömer devrinde kabul edilmesi ve bundan önceki olayların sonradan tarihlendirilmesi sayılabilir. Bu durum farklı tarihlendirmelerde önemli bir etken olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Hadis, Tarih, Metin Tenkidi, Tarih Tenkidi, Tarihlendirme, Arz.

Abstract

Evaluation of Accounts Contrary to Historical Facts in the Hadith Sources

Among the hadith text critique, measures of value which are taken into consideration, hadith texts have a special importance in terms of "historical data and fact demonstration". In this article, firstly it is given examples to historical information errors in the hadith works, and then it is showed how historical errors are criticized in the 'mevzuât' works through examining two sample sources. As assessing such accounts, it should be given importance other points in addition to general critique methods. In this context firstly it can be said that people have different criteria in putting a date in different periods and they used different calendars. In terms of Islamic history, continuing nesi' application until the Farewell Pilgrimage, adopting Islamic calendar in the time of Umar, and putting date later on previous events can be counted. This circumstance has important effects on different dates.

Keywords: Hadith, History, Text Critique, Date Critique, Date, Offer

* Bu çalışma, *Hadiste Metin Tenkidi Prensibi Olarak Tarihe/Vâkıaya Aykırılık* (Basılmamış Doktora Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun 2007) adlı doktora tezinden çıkarılmış makaledir (Ali Arslan).

** Dr., Öğretmen

1. Giriş

İslâm dininin yayılmasında ve kısa bir zaman içerisinde çok büyük bir coğrafyayı etkilemesinde hadislerin büyük rolü olmuştur. Hadisler bir manada İslâm'ın günlük hayata aktarımı, pratik yaşama biçimini sunan bilgilerdir. Bu itibarla, hadislerin Hz. Peygamber^(s)'e aidiyetini belirleme şekilleri ve yöntemleri üzerinde çok önemle durulmuştur. Hadis tenkidini; hadisin doğrusu ile yanlışını birbirinden ayırma çabası olarak ele alırsak, bu faaliyetin çok erken bir devirde başladığını görebiliriz. Fakat bu ilk merhalede tenkit, Hz. Peygamber'e gidip kendisinin söylediği haber verilen bir şeyin doğruluğunu tespit etmekten başka bir mana ifade etmiyordu.¹ Gerçekte, Kur'ân-ı Kerim'de tarif edilen İbrahim^(s)'in kıssasında² olduğu gibi, bu dönemde tenkit amelîyesi, Müslümanların kalpleri mutmain olsun diye, fiilî takviye amelîyesi yönteminden ibaretti.³

Menşe' itibarıyla Hz. Peygamber'e dayanan bir ifade ile başkasına ait olan sözün, doğru bile olsa, konumları farklıdır. Bu nedenle Hz. Peygamber'e atfedilen bir takım uydurma ve hatalı rivayetlerin ortaya çıkması veya en azından bu ihtimalin bulunması, bu konuda hassas davranılmasını zorunlu kılmıştır. Bu hassasiyet, değişen şartlara ve ihtiyaca bağlı olarak, tarihî süreç içerisinde, farklı şekillerde tezâhür etmiştir. Bu nedenle hadis tenkidinde başlangıçtan beri uygulana gelen standart bir yöntemden bahsetmek mümkün değildir. Ayrıca âlimlerin meslek grupları, yani sahip oldukları zihniyet onları yönlendirmiş; dolayısıyla birinin öncelikli gördüğünü diğeri farklı değerlendirebilmiştir.⁴

Sened ve metin tenkidi kavramlarının henüz terimleşmediği ilk dönem Müslümanlarının hadisin tespitinde nasıl bir tavır takındıklarını şu başlıklar altında özetleyebiliriz:

1. Haberin doğruluğunu bizzat Hz. Peygamber'e sormak.
2. Rivayetleri Kur'ân'a ve maruf sünnete arz etmek.

1 Muhammed Mustafa el-A'zamî, *Hadis Metodolojisi ve Edebiyatı*, çev.: Recep Çetintaş, Usul Yayınları, İstanbul, ts., s. 80

2 Bakara, 2/ 260.

3 Dimâm b. Sa'lebe'nin, Hz. Peygamber'e gelerek tereddüt ettiği bir hususu sorması bu konuda güzel bir örnektir: O, bir gün Hz. Peygamber'e gelerek: "Ey Muhammed! Senin elçin bize geldi ve şunları söyledi" dediğinde, Hz. Peygamber(s), "doğru söylemiş", diye cevap vermiştir. Buhârî, *es-Sahîh*, İlim, 6; Müslim, *es-Sahîh*, İman, 10; diğer örnekler için bkz. Muhammed Mustafa el-A'zamî, *Menhecü'n-Nakd inde'l-Muhaddisin*, Mektebetü'l-Kevser, Riyâd 1982, ss. 7-11.

4 Yavuz Ünal, *Hadisin Doğuş ve Gelişim Tarihine Yeniden Bakış*, Etüt Yayınları, Samsun 2001, s. 268.

3. Haberi nakledenden şahit istemek.
4. Haberi nakleden raviye yemin ettirmek.
5. Raviye hadisi kimden aldığını sormak.
6. Hadisleri kabulde seçici davranmak.
7. Hadisin senedini araştırmak.
8. Ravilerin doğru söyleyip söylemediklerini sorgulamak.⁵

Hadis tenkit işleminin ortaya çıkmasında en önemli âmil, hadis rivayetiyle birlikte hadis uydurma faaliyetinin de başlaması ve insanın tabiatı gereği hata yapmaya eğilimli olmasıdır.⁶ Hadis tenkit sistemi ve tarihinin oluşumu incelendiğinde, metin tenkidinin aslında sened tenkidinden de önce var olduğu söylenebilir. Metin tenkidinin ilk örneklerini sahabenin uygulamalarında görmekteyiz.⁷ Nitekim onlar, ravinin doğru ve güvenilir olduğunu kabul etmelerine rağmen hadisi reddetme ve geri çevirme veya uygun bir manaya yöneltme hususunda yukarıda ifade edilen birtakım görüş ve ölçülere sahip bulunmaktaydılar.⁸

Sahabe dönemi ve daha sonraki dönemlerdeki uygulamaları göz önünde bulundurarak metin tenkidinde esas alınması gereken başlıca kriterleri şöyle sıralayabiliriz: Hadislerin Kur'ân'a arzı, sünnete arzı, akla arzı, tarihî bilgi ve vâkıaya arzı, dinî esas ve kesin kaidelere aykırı olması, hadisin münker ve muhal bir muhtevaya sahip olması, genel esaslara arzı, bilimsel gerçeklere ters düşmesi, dil ve üslup açısından problemli olması, kalabalık bir grup önünde cereyan eden bir olayın sadece bir kişi tarafından rivayet edilmesi, vb.⁹ Nitekim hadis metinleri değerlendirilirken ana hatları ile bu maddeler esas alınmıştır. Bu araştırmamızda daha ziyade içerisinde tarihi bilgi hatası bulunan rivayetler ve bu rivayetlerin değerlendirilmesinde dikkat edilmesi gereken hususlara işaret edilecektir.

- 5 Ahmed Nâim, *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi*, 6.baskı, Başbakanlık Basımevi, Ankara 1982, c. 1, ss. 52-56; Misfir b. Gurmullah ed-Dümeynî, *Hadiste Metin Tenkidi Metodları*, çev.: İlyas Çelebi, Adil Bebek, Ahmet Yücel, Kitabevi Yayınları, İstanbul 1997, s. 54-82; Ünal, *age*, s. 267-295.
- 6 Selahaddin b. Ahmed el-Idlebî, *Menhecü Nakdi'l-Metn İnde Ulemâ'l-Hadisi'n-Nebevî*, Beyrut 1983, ss. 39-68.
- 7 ed-Dümeynî, *age*, s. 53-55; M. Hayri Kırbasoğlu, *Alternatif Hadis Metodolojisi*, Kitabiyat, Ankara 2002, s. 173.
- 8 ed-Dümeynî, *age*, s. 53.
- 9 ed- Dümeynî, *age*, s. 54-285; Kırbasoğlu, *age*, s. 185-230; Muhammed Tâhir el-Cevâbî, *Cuhûdü'l-Muhaddisîn fî Nakdi Metni'l-Hadisi'n-Nebeviyyi's-Şerîf*, Tunus 1986, s. 456.

2. Hadis Kaynaklarında Tarihe/Vâkıya Aykırı Rivayetler

Bu bölümde önce sahih hadis kaynaklarında sonra da mevzuât kaynaklarından bir tanesinde konumuzla ilgili bazı örneklere yer verilecektir. Daha sonraki bölümde ise bunların değerlendirilmesinde dikkat edilecek noktalar gösterilecektir.

2.1. Sahih Hadis Kaynaklarında

Bu başlık altında sahih hadis kaynaklarındaki rivayetlerden bazı örnekler gösterilecektir. Sahih hadis kaynaklarında tarihen hatalı ve eksik bilgi içeren hadisler bulunabilmektedir. Zaman zaman aynı kitap içinde ve aynı konuda birbirinden farklı tarihî bilgiler verilmekte, bazen de genel kabul görmüş ve doğru kabul edilen tarihî bilgilerle çelişki arz eden rivayetler yer alabilmektedir. Bunların bazıları Resülullah'ın Megâzi'si ile ilgili, bazıları ibadet hayatı ile ilgili, bazıları sahabe hakkındaki bilgilerle ilgili rivayetler veya çok değişik konularda olabilmektedir. Örnek verecek olursak:

Birçok rivayet Resülullah'ın Megâzi'si ile ilgili aynı olaydan bahsetmesine rağmen çok farklı bilgi vermektedir: Hz. Peygamber(s)'in Veda haccında Mekke'deki ikamet süresi hakkında verilen bilgiler birbirinden çok farklıdır. Aslında konu, seferde namazın nasıl kılınması gerektiği ile ilgili tartışmalarda gündeme gelmektedir. Seferde namazların ikişer rekat olarak kılınacağını bildiren rivayetlerin bu kısmında bir problem bulunmamaktadır. Fakat hangi seferde ve ne kadar müddetle kalındığında seferî olunacağı gibi hususlar ayrıca açıklanmak istenildiğinde, farklı tarihî bilgiler verilmektedir. Bu konudaki rivayetleri hem Buhârî, hem de Ebu Dâvûd kitaplarında peş peşe vermektedirler ve birbirinden farklı zaman dilimleri bildirilmektedir.¹⁰

Buhârî'nin rivayetine göre ilk gazve Ebvâ'dır¹¹ ki, bunun yanlış olduğunda bütün siyer kitapları ittifak halindedir.¹² Mekke'nin fethi esnasında Kureyş'e

10 İbn Abbas'a göre 19 gün, Enes'e göre ise 10 gündür. Aslında Enes rivayeti, sadece seferde namazların ikişer rekat kılınacağı ile ilgilidir. Daha sonra ravi, Enes'e ayrıca Mekke'de kaç gün kaldıklarını da sormakta ve verilen cevap diğer rivayetler ile çelişmektedir. Bk.: Buhârî, *es-Sahîh*, Taksîri's-Salât, 1; Buhârî, *es-Sahîh*, Megâzi, 52; Tirmizî, *Sünen*, Salât, 391; Ebû Dâvûd, *es-Sünen*, Salât, 279. (Ebû Dâvûd'daki bab başlığı da bunu teyit etmektedir: "Misafir namazını ne zaman tam kılar").

11 Buhârî, *es-Sahîh*, Megâzi, 1.

12 Muhammed b. Amr b. Vâkîdî, *Kitâbu'l-Megâzi*, 3. baskı, Beyrut 1984, c. 1, 11-12; Ebu Muham-

ganimet verildiğinden bahseden rivayet¹³, Resûlullah'ın hayatının ne kadarı Mekke'de ve ne kadarı Medine'de geçtiği ile ilgili rivayetlerle vefat ettiğinde kaç yaşında olduğunu bildiren rivayetler¹⁴, ayrıca daha kendisine peygamberlik görevi verilmeden önce İsrâ hadisesine atıfta bulunan rivayetler¹⁵ bunlardan sadece birkaç tanesidir.

Hz. Peygamber'in en son kıldığı namaz bazı rivayetlerde akşam¹⁶, bazılarında öğle namazıdır¹⁷. Hendek savaşında yalnız ikindi namazının kazaya kaldığını bildiren rivayetler¹⁸ yanında öğle, ikindi ve akşam namazlarının da geçirildiğini¹⁹ bildirenler bulunmaktadır. Medine'ye geldiğinde Beytül-Makdise doğru kaç ay namaz kılındığı²⁰ ile ilgili bilgiler de aynı şekildedir. Yine kaç defa Umre yaptığı da çelişkilidir²¹.

Bir kısım rivayetlere sahabe bibliyografyası, müslüman olma tarihleri vb. noktalardan bakıldığında kabul edilmesi mümkün olmayan hususlar vardır: İfk hadisesi ile ilgili rivayetlerde Hz. Aişe'nin câriyesi Berîre'nin isminin zikredilmesi ve olayda Sa'd b. Muaz'ın şahitliğinden bahsedilmesi²² tenkit edilmiştir. Yine Hilâl ve Mürâre isimli sahabilerin Bedir savaşına katılmış gibi gösterilmeleri de bu şekildedir.²³ Buhârî'de birkaç yerde geçen Ebû Hureyre'nin Hayber'e katıldığını ifade eden rivayet de tarihî açıdan hatalıdır.²⁴ Tarihen doğru kabul edilmesi mümkün olmayan ve vâkıya aykırılık teşkil eden bir başka rivayet ise, Sa'd b. Ebî Vakkas'ın, İslama ilk giren üçüncü kişi olduğunu bildirmesi ile ilgilidir.²⁵ Kesin bilinen tarihî hakikatlere uymayan Buhârî hadislerinden biri de Hz. Peygamber'in kendisinden sonra ilk vefat eden eşi ile ilgili rivayettir ki, burada Zeynep bt. Cahş yerine, Sevde bt. Zem'a'nın ismi geçmektedir.²⁶ Hz.

med Cemâleddin Abdülmelik İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, Mısır 1963, c. 2, 428.

13 Buhârî, *es-Sahîh*, Menâkıbu'l-Ensâr, 1.

14 Müslim, *es-Sahîh*, Fedâil, 113, 114, 115, 116.

15 Buhârî, *es-Sahîh*, Menâkıbu'l-Ensâr, 24; Müslim, *es-Sahîh*, İman, 74.

16 Müslim, *es-Sahîh*, S alat, 173.

17 Buhârî, *es-Sahîh*, Ezan, 51.

18 Buhârî, *es-Sahîh*, Mevâkîr's-Salât, 37.

19 Tirmizî, *Sünen*, Salât, 132.

20 Buhârî, *es-Sahîh*, İmân, 30; Müslim, *es-Sahîh*, Mesâcid, 11.

21 Tirmizî, *Sünen*, Hac, 6.

22 Buhârî, *es-Sahîh*, Şehâdet, 15.

23 Buhârî, *es-Sahîh*, Meğâzî, 10.

24 Buhârî, *es-Sahîh*, Eymân, 33; Buhârî, *es-Sahîh*, Meğâzî, 38.

25 Buhârî, *es-Sahîh*, Fedâilu Ashâbi'n-Nebî, 15; Buhârî, *es-Sahîh*, Menâkıbu'l-Ensâr, 31.

26 Buhari, *es-Sahîh*, Zekat, 11.

Peygamber'in Mekke'nin fethinde, Ebû Süfyan'ın istediği bazı şeyleri kendisine verdiği dair rivayet de tarihî açıdan hatalıdır. Bu rivayette Ebû Süfyan, kızı Ümmü Habibe'yi Peygamberimizin nikahına vermektedir ki²⁷, bu evlilik bundan çok önce olmuş idi.²⁸

2.2. Mevzuat Kaynaklarında

Mevzû hadislerle karşı muhaddislerin giriştikleri en önemli çalışmaların başında, hadis diye uydurulmuş sözleri bir araya toplayan eserler gelmektedir. Bu eserler sayesinde uydurma hadisleri daha rahat tanıma imkânı doğmuştur. Uydurma hadisler hakkında, çok farklı açıklamalar yapılmış ve sebepleri açıklanmıştır. Araştırmamızda bunların en önemlilerinden biri olan, İbnu'l-Cevzî'nin Kitabü'l-Mevzûât'ı üzerinde durulacaktır. Diğer mevzûât eserlerinde de durum aşağı yukarı aynıdır. İbnu'l-Cevzî'nin kitabı hakkında kısaca bilgi vererek konuya başlamak isitiyoruz. O, kitabına bir mukaddime ile başlamakta, daha sonra bu ümmetin faziletinden bahseden ayetleri ve hadisleri vermektedir. Eseri yazış amacı ve mukaddime bilgilerinden sonra bablar halinde mevzû hadislerle yer verilmektedir. Haberlerin senet ve metinlerinden sonra, senetteki raviler ve metindeki kusurlar gösterilmektedir. Senet tenkidi üzerinde ağırlıklı olarak durulmakla beraber, zaman zaman metin tenkidine de yer verilmektedir.

O, çoğu zaman senetteki ravilerin halleri hakkında bilgi vererek hadisin uydurma olduğunu belirtmektedir. Bazen de bunu uyduranın ilimden nasibinin olmadığını, İslâm'a ve müslümanlara kötülük bulaştırdığını belirterek, uydurulan metni ele almakta ve ona ciddi tenkitler yönelttiği görülmektedir.

Birçok hadis metnini Kur'ân-ı Kerim ayetlerine²⁹, sahih hadislerle³⁰, müşâhedeye³¹ vb. aykırı olduğu gerekçesiyle tenkit etmekte, zaman zaman da tarihî bilgi ve vâkıya aykırılık gerekçesiyle bazı hadisleri eleştirmektedir.

O, bu prensibi hadisin doğruluğu konusunda en emin yollardan birisi olarak görmektedir. Nitekim tarihî vâkıya aykırı gördüğü hadisleri tenkit eder-

27 Müslim, *es-Sahîh*, Fedâilî's-Sahâbe, 168.

28 İbn Hişâm, *age* c. 3, s. 828; Nevevî, *age*, c. 16, s. 63, 64.

29 Abdurrahman b. Ebi'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Ömer, Ebu'l-Ferec İbnu'l-Cevzî, *Kitâbu'l-Mevzûât*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1995, II, 301.

30 İbnu'l-Cevzî, *age*, c. 2, s. 23.

31 İbnu'l-Cevzî, *age*, c. 2, s. 111.

ken kullandığı, “bunu uyduran ilimden ne kadar uzak”³², “bunu uyduran tarih ve nakil konusunda ne kadar câhil”³³ gibi ifadeleri de buna işaret etmektedir. Bu bölümdeki amacımız, İbnu’l-Cevzî’nin mevzû hadisleri açıklarken, Tarih bilgisinden ne şekilde faydalandığını göstermek ve uydurma sebepleri arasında “tarihî bilgi ve vâkıaya aykırılık” ilkesine yer verip vermediğini açığa çıkarmaktır.

Hadis hakkında hüküm verirken bu prensibi kullandığını gösteren örnekleri şu şekilde sıralayabiliriz:

1. İbn-i Ömer’den rivayete göre, “yaratan rabbinin adıyla oku”³⁴ ayeti indiğinde, Resûlullah, Muâz’a, “bunu yaz” buyurmuştur. Son ayete ulaşınca da Levh, Kalem ve Nûn secde etmiştir. Muâz; bu esnada levh, kalem ve nun’un “Allahümme’rfa’ bihî zikran, allahümme’hdud bihî vizran, allahümme’ğfir bihî zenben” diye dua ettiklerini işitmiştir. Muâz sözlerine devamlı, “bunun üzerine ben de secde ettim ve bunu Resûlullah’a haber verdim, O da secde etti”, demektedir. Daha sonra Muâz, levh, kalem ve nun’u –ki bunlar hokkadır- almış ve bunları yazmıştır.

“Bu şüphesiz uydurmadır. Ben senetteki İsmail’i itham ediyorum. Bunun uydurma olduğu ne kadar açık! Bunu uyduran kimse ilimden ne kadar uzak! Çünkü bu sure Mekke’de indi, Muâz ise Medine’de müslüman oldu.”³⁵

Müellif hadis, hakkında fazla bir teferruta girme ihtiyacı duymamaktadır. Surenin nüzul tarihi ve Muâz’ın ne zaman müslüman olduğuna dair bilgisiyle, bunun tarihen imkânsız olduğunu ifade etmiş bulunmaktadır.

2. Mezkur hadisten sonraki rivayette de benzer durum söz konusudur. Bu hadiste Resûlullah Vedâ haccında, Hacun’da annesinin kabri başına gitmekte ve Allah’tan onu diriltmesini istemektedir. Bunun üzerine isteği hemen yerine yetirilmiş, annesi iman etmiş ve geri iade edilmiştir.

İbnu’l-Cevzî bu hadisi birkaç noktadan şöyle tenkit etmektedir: İlk önce metin tenkidi açısından değerlendirerek, bu rivayetin birçok ayetle çeliştiğini belirtmekte ve örnek olarak şu ayeti vermektedir: “İçinizden kâfir olarak ölen olursa, bunların işleri dünya ve ahirette boşa gitmiş olur.”³⁶ Yine Sahih hadis

32 İbnu’l-Cevzî, *age*, c. 1, s. 180.

33 İbnu’l-Cevzî, *age*, c. 1, s. 310.

34 el-Alak, 96/1.

35 İbnu’l-Cevzî, *age*, c. 1, s. 180

36 Bakara, 2/ 217

kaynaklarında bunun tam zıddı olarak rivayetlerin bulunduğunu belirtmektedir. Bu şekilde metin tenkidi açısından baktıktan sonra ravilerinin içinde sika olmayanların bulunduğunu göstermiştir. Ayrıca bu konuda Ebu'l-Fadl b. Nâsır'ın şu görüşünü aktarmaktadır: "Resûlüllah'ın annesi Mekke ile Medine arasında Ebvâ'da vefat etti ve oraya defnedildi. Hacun'a değil."³⁷

Bu hadisi de tenkit ederken hem senedini eleştirmekte, hem de onun ayet, hadis ve tarih bilgisine aykırı olduğunu ifade etmektedir.

3. Hz. Ali'nin Resûlüllah(s) ile beş (veya yedi) sene beraber ibadet ettiği ve bu süre içinde başka hiç kimsenin onlarla beraber ibadet etmediğini bildiren rivayetini de şöyle eleştirmektedir: Bu hadis; Hz. Hatice, Hz. Ebû Bekir ve Hz. Zeyd'in, Hz. Ali'den daha önce müslüman oldukları gerçeğine aykırıdır. Ayrıca Hz. Ömer nübüvvetin altıncı senesinde müslüman olduğunda, inananların sayısı kırka ulaşmıştı.³⁸

4. İbn Abbas(ra)'tan rivayet edilen şu haberi de aynı şekilde reddetmektedir: "Resûlüllah(s) miraçtan dönünce, bunu insanlara anlattı. Mekke'de inanan inandı, inanmayan inanmadı. Bu durumda iken bir yıldız indi. Resûlüllah(s), "bu yıldız kimin evine inerse o, benden sonra benim halifemdir" buyurdu. Bunun üzerine Mekkeliler söz konusu yıldızı aradılar, onu Ali b. Ebi Talib'in evinde buldular ve "O, ehl-i beytine, kendi amcaoğluna yöneldi" dediler. Bu olaydan sonra "batmakta olan yıldız and olsun ki, sahibiniz Muhammed sapmamış ve azmamıştır. O, kendiliğinden konuşmamaktadır. O'nun konuşması ancak, bildirilen bir vahiy iledir"³⁹ ayeti nazil oldu."

Bunu değerlendirirken "akılların alamayacağı bu şey nasıl olur? Bir yıldız eve düşecek ve herkes tarafından görülecek! Bu İbn-i Abbas adına uydurulmuş bir haberdir. Çünkü İbn-i Abbas o zaman daha iki yaşında idi. Bunu nasıl görüp de rivayet etsin?" demektedir.⁴⁰ Aynı haberin Enes'ten rivayet edilmesine de benzeri şekilde itiraz etmektedir: "Enes ne Miraç zamanında ne de bu surenin nüzülü sırasında Mekke'de idi, çünkü Miraç hicretten bir sene kadar önce meydana gelmiştir. Enes ise Resûlüllah'ı Medine'de tanıdı."⁴¹

5. Hz. Fâtima'nın yaratıldığı nutfe ile ilgili ilginç bir rivayette de bu konu-

37 İbnu'l-Cevzî, *age*, c. 1, s. 210.

38 İbnu'l-Cevzî, *age*, c. 1, s. 255.

39 Necm, 53/ 1-4.

40 İbnu'l-Cevzî, *age*, c. 1, s. 279.

41 İbnu'l-Cevzî, *age*, c. 1, s. 280.

da önemli bilgiler verilmektedir. Hz. Aişe, Hz. Peygamber'e, Fâtıma'nın boynunu niçin sık sık öptüğünü sorduğunda şu cevabı almıştır:

“Ya Humeyrâ, bilmez misin ki, miraca çıktığımda Allah Teâlâ'nın emriyle Cebrâil beni cennete götürdü ve bir benzerini daha görmediğim kokusu hoş ve meyvesi nefis olan ağacın yanında durduk. Cebrâil'in soyarak bana ikram ettiği o meyveleri yedim. Allah Teâlâ bunlardan bende bir meni yarattı. Dünyaya döndüğümde Hatice ile münasebette bulundum; neticede o, Fâtıma'ya hamile kaldı. İşte ben o ağacın kokusunu özledikçe Fâtıma'nın boynunu öperim ve o kokuyu alırım.”⁴²

Bu haberi tenkit ederken şöyle demektedir: “Bunun uydurma olduğunda değil araştırmacılar bu ilme yeni başlayanlar bile şüphe etmez. Bunu uyduran kimse tarih ve nakil konusunda insanların en cahilidir. Çünkü Fâtıma, Peygamber^(s)'e nübüvvet gelmeden beş sene önce doğmuştur. Bunu uydurandan daha câhil olanlar da bunun yayılmasına vesile olmuşlardır. Burada miracdan bahsedilmesi ise daha kötü bir durumdur. Miraç, Hz. Hatice'nin vefatından sonra ve hicretten bir yıl önce meydana gelmiştir. Hicretten sonra da Hz. Peygamber Medine'de on sene kalmıştır. Bu habere göre Hz. Peygamberin vefatında Hz. Fâtıma'nın on yaşında olması gerekir. Bu durumda Hasan ve Hüseyin'in rivayetleri nasıl izah edilir? Doğru olan, miraç gecesi Hz. Fâtıma'nın on yedi yaşında olmasıdır.”⁴³

Bu örnekte de çok çarpıcı bir şekilde görüldüğü gibi hiçbir şüpheye mahal bırakmadan birkaç yönden hadisin sahih olmadığı ortaya konulmaktadır.

6. Ebu Hüreyre'den rivayete göre Medine'ye hicretinden sonra, Hz. Peygamber'e^(s), Ebu Bekir'in kızıyla evlenmesi emredildi. Bunun üzerine Ebu Bekir'e gitti, onun üç kızı vardı ve onları Resûlüllah'a arz etti. Resûlüllah: “Allah bana Aişe ile evlenmemi emretti” buyurdu ve onunla evlendi. Müellif bu rivayeti tenkit ederken şöyle demektedir: Bunu uyduran ilimden ne kadar uzaktır! Resûlüllah, Aişe ile Mekke'de evlendi. O zaman Ebu Bekir'in üç kızı yoktu. Sadece Esmâ ve Aişe vardı. Ümmü Gülsüm onun vefatından sonra dünyaya geldi.⁴⁴

7. Resûlüllah'ın hamama girdiğini bildiren rivayet hakkında, “bu, uydurma bir hadistir, ravileri arasında meçhuller vardır, Resûlüllah hamama kesin-

42 İbnu'l-Cevzî, *age*, c. 1, s. 309

43 İbnu'l-Cevzî, *age*, c. 1, s. 310

44 İbnu'l-Cevzî, *age*, c. 1, s. 323.

likle girmedi ve orada hamam yoktu” demektedir.⁴⁵

8. Enes’den rivayet edildiğine göre, Resûlullah^(s), Tebük gazvesinden döndüğünde Sa’d b. Muâz O’nu karşılamış ve Nebi de onunla tokalaşmıştır. Resûlullah^(s), ona elinin durumundan sorduğunda, eli ile çalışıp çabaladığını ve kazandıklarıyla da ailesini geçindirdiğini ifade etmiştir. Bunun üzerine Resûlullah, onun elini öpmüş ve “bu, ebediyen kendisine ateş dokunmayacak bir eldir” buyurmuştur.⁴⁶

Bu hadisin tenkidinde de yine tarih bilgisini kullanmaktadır:

“Bu mevzû bir hadistir. Uyduranın hiç tarih bilgisi yok. Çünkü Sa’d b. Muâz Tebük gazvesinde hayatta değildi. O, Hendek savaşında aldığı ok darbesinden dolayı Benû Kureyza gazvesinden sonra vefat etmişti. Benû Kureyza gazvesi hicrî beşinci senede idi. Tebük gazvesi ise dokuzuncu senede oldu. Bari uyduran uydurduğu şeyde başarılı olsa!”⁴⁷

9. Yine Sa’lebe b. Abdurrahman’ın tevbesi ile ilgili açtığı babda da benzer bilgiler bulunmaktadır. Sa’lebe işlemiş olduğu günahtan dolayı kırk gün kadar bir süre kaybolur ki, bu günler Duhâ suresinin indiği günlerdir. Onu aramak için Hz. Peygamber, Ömer’i görevlendirir. Dufâfe isimli bir çobandan onun yerini öğrenirler ve onu tevbe ederken bulurlar. Hz. Ömer ona, Resulullah’ın^(s) kendisini çağırdığını bildirir. O ise ancak Resûlullah^(s) namaz kılariken gelebileceğini söyler ve bir gün bu halde iken gelir. Resûlullah^(s) ona tevbesinin kabul edildiğini bildirir.⁴⁸

Bu hadisle ilgili: “Uydurma olduğu çok açık olan bir hadis. “Rabbin seni ne bıraktı, ne de sana darıldı”⁴⁹ ayetinin indiği sırada bu olayın meydana geldiğinin belirtilmesi bunun uydurma olduğunu açığa çıkarmak için en büyük delildir. Çünkü bu ayetler ihtilafsız Mekke’de inmiştir. Ayrıca sahabeden ismi Dufâfe olan birisini de bilmemekteyiz”⁵⁰ demektedir.

10. Son örnek olarak şu da verilebilir: Muâz’ın oğlunun vefatı dolayısıyla, Resûlullah’ın yazmış olduğu taziye mektubunu eleştirirken şöyle demektedir:

“Bu konudaki tüm rivayetler batıldır. Çünkü Muâz’ın oğlu Tâun senesinde

45 İbnu’l-Cevzî, *age*, c. 2, s. 8.

46 İbnu’l-Cevzî, *age*, c. 2, s. 159.

47 İbnu’l-Cevzî, *age*, c. 2, s. 159.

48 İbnu’l-Cevzî, *age*, c. 2, s. 311.

49 Duhân, 93/3.

50 İbnu’l-Cevzî, *age*, c. 2, s. 311.

vefat etti ki bu hicrî on sekiz senesine rastlamaktadır. Yani Resûlullah^(s)'ın vefatından yedi yıl sonradır. Böyle bir mektubu ancak sahabilerden bazıları yazmış olabilir.”⁵¹

Bu ve benzeri örnekler bize İbnu'l-Cevzî'nin eserinde bu prensibi çok açık bir şekilde kullandığını göstermektedir. Bu çeşit bariz hataları uyduranları şiddetle tenkit etmektedir. Fakat bununla beraber sadece metinde bulunan tarihî bilgi hatalarına işaret etmekle yetinmemekte, hemen hemen bütün örneklerde onun senedindeki kusuru da belirtmektedir.

Başta da söylediğimiz gibi o, eserinde metin tenkidi olarak kabul edilebilecek birçok hususa yer vermiştir. Gerektiğinde ayetlerden deliller bulmakta gerektiğinde sahih hadislerden örnekler vermektedir. Ayrıca aklın almayacağı hususlara işaret etmekte, bazen müşâhedeye aykırı olanları belirtmektedir. Bazen de o rivayetin aslında merfu olmadığını, onun sahabe ve tabiûndan birine ait bir söz olduğunu, fakat ravilerin bunu karıştırdığını bildirmektedir. Esere bu yönlerden bakıldığında metin tenkidi açısından önemli ipuçlarının bulunacağı açıktır.

Buraya kadar vermiş olduğumuz örnekler Mevzûâtta, bu ilkenin kullanıldığını bize net bir şekilde göstermektedir. Hadis metinlerinin değerlendirilmesinde metin tenkidine dair çok güzel örnekler verilmiştir. Özellikle “tarihe-vâkıaya aykırılık” ilkesi açısından baktığımızda yeterli malzeme bulunmaktadır. Fakat ilgili hadislerin açıklamalarında da gösterildiği gibi, Mevzûât eserlerinde metin tenkidi kriterleri olarak sayılan maddelerin sadece birine dayanılarak, değerlendirme yapılmamaktadır. Bu açıdan bakıldığında, metin tenkidi yaparken bize önemli ipuçları vermektedirler. Hadisler birçok açıdan değerlendirilmekte, bu arada eğer varsa “tarihe-vâkıaya aykırılık” yönüne de işaret edilmektedir. Tarihe aykırı bir durum bulunduğunda, çok ciddi tenkit edilmektedir.

51 İbnu'l-Cevzî, *age*, c. 2, s. 316.

3. Tarihi Bilgi Hatası İçeren Hadislerin Değerlendirilmesinde Göz Önünde Bulundurulması Gereken Konular

3.1. Genel Tenkit Metotları

Bu ilke neticede hadislerin metinlerini ilgilendirdiğinden öncelikli olarak hadis metinlerinin değerlendirilirken nelerin göz önünde bulundurulması gerektiği konusu üzerinde durulmalıdır. Önceki bölümde verdiğimiz örneklerde görüleceği üzere hadis rivayetleri arasında tarihî bilgiye, tarihî hakikatlere ve vâkıya aykırı rivayetler bulunabilmektedir. Dolayısıyla hadis metinlerinde görülebilecek herhangi bir problemde olduğu gibi bu konuda da çok yönlü bir araştırma gerekmektedir. Bu araştırma neticesinde ve bulunacak hatanın derecesine göre bir sonuca varmak mümkün olabilecektir. Sadece bir yönüyle değerlendirme yapmak bizi sağlıklı neticeye götürmeyecektir.

Hadis metinlerinde görülebilecek problemler üç başlıkta değerlendirilebilir. Bunlar hadisleri nakleden ravinin sebep olduğu hatalar, geçerli kabul edilip uygulanmasına rağmen rivayet sistemindeki eksiklikten doğanlar ve aslında hata olmadığı halde Hz. Peygamber'in tebliğ metodunun özelliklerinden kaynaklanan farklılıkların tam ve doğru algılanmaması sonucu bazı farklılıkları problem zannetmek şeklinde olabilir.

Sözü yanlış anlayan ya da sözün tamamını işitmeyen; Hz. Peygamber'e ait olan bir uygulamayı yanlış yorumlayan; ya da tam kavrayamadığı için farklı hükümler çıkararak ravinin, bu durumu rivayetine yansıtması kaçınılmazdır. Öte yandan, kendi anlama gücü ve dikkate aldığı probleme bağlı olarak, hadisi rivayet eden ravinin, rivayetteki vurguyu değiştirmesi de ciddi sıkıntıların meydana gelmesine nedendir.⁵²

Ravilerin hadis metinlerine yansıyan olumsuz tutumları hata neticesinde ortaya çıkanlar ve kasıtlı yapılanlar olmak üzere iki grupta incelenmektedir ki, bunlar raviden kaynaklanan problemlerdir. Bu problemler, hadisin tamamını değil bir kısmını etkilemekte, ama metnin orijinaline de zarar vermektedir. Nitekim bu konulardaki ilk örnekleri bizzat sahabenin birbirine yönelttiği tenkitlerde görebilmekteyiz. Bu tenkitlerde sayılan hususları şu şekilde sıralamak mümkündür.: Unutma, yanılma ve hata, tereddüt, eksik işitme ve nakletme, yanlış duyma, iyi bellemememe, kastı anlayamama, yanlış anlama, yanlış yo-

52 Ünal, *age*, ss. 81,82.

rumlama, doğru ifade edememe, hıfz yönünden deneme, vb.⁵³

Rivayet keyfiyetinden kaynaklanan problemleri de kısaca mana rivayeti, muhtasar rivayet (ihtisar) ve hadisin bir bölümünü rivayet (takti') şeklinde sıralayabiliriz. Ayrıca rivayet esnasında meydana gelen bazı olaylar ve Hz. Peygamber'in muhatabının durumuna göre değişik ifadeler kullanması da farklı rivayetlerin ortaya çıkmasının diğer bir sebebidir. Özellikle aynı sorulara farklı cevapların verildiği rivayetler bunu açıkça göstermektedir.

Hadisin vürûd kaynağına (Hz. Peygamber'e) ait sebepleri ise Çakan şu şekilde sıralamaktadır: Hz. Peygamber'in beşer olması, yurt ve dil bakımından Arap olması, fiillerinin hükmünü her defasında açıklamaması, sorulara gerektiği ölçüde cevap vermesi, maksadına göre değişik ifadeler kullanması, sakındırmak için gerekenden fazla beyanda bulunması, farklı durumlarda farklı davranması, umumî hükümlerden istisna edilen hususu ayrıca belirtmesi, değişik şahsî hallerine göre farklı uygulamada bulunması, vb.⁵⁴ Kısaca metinler değerlendirilirken zaman ve gündem farkı ile Hz. Peygamber'in muhatabının özel durumunu devamlı göz önünde bulundurduğu gerçeği göz ardı edilmemelidir.⁵⁵

3.2. Tarihi Bilgi Bakımından

Hadis metinlerinin değerlendirilmesinde yukarıda anlatılan genel esaslar göz önünde bulundurulması gerekmele beraber konu tarih olduğunda ayrıca dikkat edilmesi gereken noktalar bulunmaktadır. Bunların en başta geleni tarihlendirme konusundaki insanlığın gelmiş olduğu nokta ve geçmiş tarihlendirme konusuna bakış açısındaki zaman içerisinde meydana gelen değişikliklerdir. İnsanlığın ilk günlerinde, hayat çok sade olduğundan, zaman birimlerine ihtiyaç duyulmuyordu. O devir insanının, şu veya bu saatte uyanma meselesi olmadığından saat birimi yoktu. İnsanın zaman birimine ihtiyaç duymasıyla beraber onun sosyal hayatı da başkalaşmıştır.. İnsanoğlu ferdi yaşam devrinden, toplumsal yaşam devresine geçince, zaman birimi, bir ihtiyaç olarak ortaya

53 Musa Bağcı, *Hadis Rivayetinde Sahabenin Kavrama ve Nakletme Sorunu Hadis Metodolojisinde Sahabenin Zabtı*, Ankara 2004, s. 162-197.

54 İsmail Lütfi Çakan, *Hadislerde Görülen İhtilaflar ve Çözüm Yolları Muhtelifü'l-Hadis İlmi*, İstanbul 1982, ss. 111-120.

55 Salih Karacabey, *Hadis Tenkidi Hadislerin Hz. Peygamber'e Aidiyetini Belirleme Yolları*, Sır Yayıncılık, İstanbul 2001, ss. 131,132.

çıkıştır.⁵⁶ Bu ihtiyaç neticesinde tarihin çeşitli dönemlerinde farklı kültürlerde değişik zaman birimleri kullanmış ve bunların bazıları hala kullanılmaya devam etmektedir. Bugün artık bu tarihlendirmeler genel olarak, Gregorien takvimine göre verilmiş veya Gregorien tarihlere icra edilmiştir.⁵⁷ Zamanımız tarihçisi için yerel saatlerin kullanılmasından başka bir problem kalmamıştır. Bu, vesikaları tenkit için hatırda tutulması icap eden önemli bir husustur.⁵⁸

Tarihlendirme ve takvim konusunda Kur'ân-ı Kerim'de çeşitli bilgiler bulunmaktadır. Ay, gün, sene, asır gibi kelimeler sıkça geçmekte, bunları belirlemek için ay ve güneşten faydalanılması gerektiği birçok ayette belirtilmektedir.⁵⁹ Ayrıca bazı ibadetlerin vakte bağlı olarak yapılması gerektiği ifade edilerek zaman tayininin müslümanın hayatında mutlaka dikkat edilmesi gerekli bir husus olduğu üzerine vurgu yapılmaktadır.

56 İhsan Süreyya Sırma, *İslâm ve Tarih*, Beyan Yayınları, İstanbul 1991, s. 15.

57 Daha önceden özellikle Batı'da Julien takvimi kullanılıyordu. Bu takvimde bir sene 365 gün idi ve her dört senede bir gün ilave ediliyordu. Yani bir yıl 365 gün 6 saat kabul ediliyordu. Halbuki bu müddet 365 gün, 5 saat, 48 dakika, 46 saniyedir. Bundan dolayı, Roma İmparatorluğundan 16. asra kadar bu hata 10 güne çıkmıştı. E. Cavaignac, *Tarihi Kronolojinin Esasları*, (E.Cavaignac'dan tercüme eden ve Türk takvimi kısmını hazırlayan Osman Turan), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1954, s. 5. Eseri tercüme eden Osman Turan şu açıklamayı ilave etmektedir: Bu fark bugün, malum olduğu ve Anadolu'da da kullanıldığı üzere 13 güne baliğ olmuştur.

58 E. Cavaignac, *age*, ss. 10, 11. Günümüzde, teknolojinin gelişimine bağlı olarak, çeşitli yöntemlerle geçmişe ışık tutulabilmektedir. Bu yöntemler sayesinde dünyanın yaşı, ilk canlıların ne zaman ortaya çıktığı ve hangi dönemde hangi canlıların var olduğunu, arkeolojik yerleşimlerin hangi dönemlerde kurulduğu bilinebilmektedir. Ayrıca bu yöntemler sayesinde, gerçekleşme tarihi hakkında kuşku duyulan bazı olayların, kalıntıların da gerçekte ne kadar eski olduğu bulunabilmektedir. Bu yöntemlere "tarihlendirme yöntemleri" denilmektedir. Bunları kısaca şöyle sıralayabiliriz:

a. Radyo-karbon (karbon 14) yöntemi: Özellikle arkeolojik tarihlendirme denince ilk akla gelen yöntemdir. Bu yöntemle 50000 yıl öncesine kadar tarihlendirme yapılabilir.

b. Potasyum/Argon yöntemi: Bu yöntem, genelde volkanik etkinliğe bağlı olduğu için önceki kadar yaygın değildir.

c. Ağaç halkası sayımı yöntemi (Dentrokronoloji) yöntemi: Ağaç halkaları, ağacın yıllık gelişimine bağlı olarak, ağacın gövdesinde oluşan katmanlardır.

d. Isılışıldama (termolünesans) yöntemi: Bazı maddeler ısıtıldıkça zaman ışımaya yapmaktadır. Maddelerin ısıtılmaları sonucunda saçtıkları ışık onlarda birikmiş enerjiyi vermektedir. Arkeolojide pişmiş çanak çömleği ve antik seramik eserleri tarihlendirmede yaygın bir şekilde kullanılmaktadır.

e. Elektron Spin Rezonans yöntemi: Bu yöntemde ısılışıldama yöntemine göre gelişmiş bir yöntemdir. Bir örnek üzerinde birden fazla deneme yapılabilir. Bk. Bilim ve Teknik, Kasım, 2001, s. 62-65.

59 "Biz, geceyi ve gündüzü birer ayet olarak yarattık. Nitekim Rabbinizin nimetlerini araştırmanız, ayrıca, yılların sayı: ve hesabını bilmeniz için gecenin karanlığını silip aydınlatan gündüzün aydınlığını getirdik. İşte biz, her şeyi açık açık anlattık." (İsrâ, 17/ 12).

Ayrıca şu hususun da ifade edilmesi gerekir ki, ay ve güneşin meydana getirdiği tabii hadiselerden kronolojide son derece istifade edilmektedir. Bu hadiseler, bütün kronolojik sistemlerden müstakil olarak, tamamıyla zaman ve mekân dâhilinde tespit edebilmek gibi ayrıcalıklara sahiptirler. Fakat bunlar, genellikle tarihlendirilmiş bazı vak'alarla müşterek oldukları vakit daha fazla fayda sağlamaktadırlar. Bu konuda birinci derecede ay ve güneş tutulmaları gelmektedir.⁶⁰

İçinde tarihi bilgi bulunan rivayetleri değerlendirirken mutlaka göz önünde bulundurulması gereken diğer bir nokta da cahiliye devrinde kullanılan takvim ve tarihlendirme anlayışıdır.⁶¹ İslamiyet'in doğduğu senelerde, Mekte'de kamerî takvim kullanılıyordu. Ancak bazen şemsî takvime de başvuru-yorlardı. Nitekim haram ayları (Zilkâde, Zilhicce, Muharrem, Receb) diledikleri mevsimlere rastlatmak için, Şemsî takvime göre bazı ayarlamalar yaparak, ayları geri bırakıyorlardı. Bu ayları geciktirme işine "nesi" deniliyordu. Son üç ay hariç, Hz. Peygamber'in (S.A.V.) hayatının tamamı takvim hususunda eski usûle göre geçirmiştir. Dolayısıyla bu tür bir tarihlendirme anlayışı olayların zamanını tespitinde ciddi sıkıntıların yaşanmasına sebeptir.⁶²

İslâm'dan önce Arabistan'da belli bölgelerde kamerî takvime göre ayların hesaplanması yapılmakla beraber, bütün bölgede geçerli ortak bir tarih ve takvim yoktu. Her bir bölgenin tarih başlangıcı olarak benimsediği kendine has önemli olayları bulunuyordu. İslâm gelmeden önce Kureys, büyüklüğünü dik-kate alarak, Kusay b. Kilâb'ın ölümünü takvim başlangıcı alıyorlardı. Fakat Fil

60 E. Cavaignac, *age*, s. 48. Astronomik hesaplamalara göre Resûlullah'ın Mekke döneminde bir, Medine döneminde ise iki kez güneş tutulması meydana gelmiştir. Ayrıca Medine döneminde iki kez ay tutulması hadisesi meydana gelmiştir. Mehmet Apaydın, *Resulullah'ın Günlüğü (Medine Dönemi Yeni Kronolojisi)*, İnsan Yayınları, İstanbul, 1995, s. 96,98.

61 Eski Arap takvimi hakkındaki bilgimiz manzumelere ve halk şiirlerine dayanan bilgilerden oluştuğundan, bugüne kadar net bir şekilde ele alınmamıştır. Fakat muhakkak olan şudur ki; Arap bedevî kabileleri ile diğer yerleşik milletlerde başlangıçta yalnız ayın safhalarına bağlanan zaman taksimatı mevcut idi. H.A.R. Gibb, "Tarih", *İslâm Ansiklopedisi*, MEB Yay., İstanbul 1971, c. XI, s. 777.

62 Nesi' uygulaması, Hz. Muhammed(s)'in veda haccına kadar devam etmiştir. Fakat bu sıralarda nazil olan, "haram ayları ertelemek, sadece kâfirlikte ileri gitmektir. Çünkü onunla, kâfir olanlar saptırılır. Allah'ın haram kıldığını bozmak ve O'nun haram kıldığını helal kılmak için bir yıl helal sayarlar, bir yıl da haram sayarlar. Onların kötü işleri kendilerine güzel gösterilmiştir. Allah kâfirler topluluğunu hidayete erdirmez," (Tevbe, 9/37) ayeti nesi işini yasaklamıştır. Elmalılı M. Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, Eser Neşriyat, İstanbul 1960, c. 4, s. 2528-2541.; Muhammet Hamidullah, "Hicri Takvim ve Tarihi Arkapları", çev.: Kasım Şulul, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Bursa 2000, c. 9, sayı: 9, s. 671.

hadisesini müteakip Mekkeliler bu hadiseyi takvim başlangıcı almaya başladılar.⁶³ Takvim reformu Hz. Peygamber zamanında yapıldı⁶⁴, ancak İslâm tarihinin başlangıcı olarak hicret hadisesinin esas alınması Hz. Peygamber'in vefatından altı yıl sonra Hz. Ömer'in hilafeti zamanındadır.⁶⁵

Netice itibariyle bu ve benzeri durumlar tarihlendirme konusundaki rivayetler arasında bir tercihte bulunmayı zorunlu hale getirmektedir. Fakat hangi metot uygulanırsa uygulansın, sonuçta, bu tercihi yapanın kendi katkısı da her zaman ön planda olacaktır.⁶⁶ Bu gibi hususlar da tarihlendirme konusunda, kesin konuşmamızı engellemektedir. Bu problemleri aşmak için bu konularda ipucu verebilecek hemen her şeyden yararlanılması bir zorunluluktur.⁶⁷ Örnek verecek olursak, ay ve güneşin hareketleri bu konuda en büyük yardımcıdır. Hatta tarihî bilgi verilen bir rivayette, hurmaların yaş veya kuru olmasından bahsedilmesi bile bu kapsamda değerlendirilmesi icap eden bir bilgi olabilmektedir.

63 Hamidullah, agm, s. 676; Sırma, *age*, s. 24.

64 Hz. Peygamber'in Medine'ye gelir gelmez, tarih kullandığını iddia edenler için bk.: Ahmet Cemal el-Imerî, *el-Hadisü'n-Nebeviyyi ve't-Tarih*, Daru'l-Mearif, Kahire 1990, s. 32; Şemseddin b. Abdurrahman es-Sehâvî, *el-İ'lân bi't-Teobih li-men Zemme't-Tarih*, Beyrut-Lübnan, ts. , s. 134; Sırma, *age*, s. 24; Taberî, *Tarihu'l-Umem ve'l-Muluk*, Beyrut, ts. , c. 2, s. 253.

65 el-Imerî, *age*, s. 33; Sırma, *age*.s. 24; Buhari, *et-Tarihu'l-Kebir*, Diyarbakır, ts. , c. 1, s. 10; İbnu'l-Esir, *el-Kamil fi't-Tarih*, Beyrut, 1960, c. 1, s. 10. Devletin bürokratik işlemlerinde resmî bir takvim benimseme ihtiyacını ilk hisseden şahıs Basra valisi Ebû Musâ el-Eş'arî'dir. Nitekim o, bir keresinde takvim konusundaki sıkıntıyı, Hz. Ömer'e yazdığı bir mektupta "senden mektup alıyoruz, fakat tarihleri yok" diyerek dile getirmiştir. Yazışmalarda yeni bir tarih başlangıcı ihtiyacı giderek kendini göstermeye başlamış, artık gün-ay-yıl belirterek tarih kullanımı zorunluluk haline gelmiştir. Bkz. Taberî, *age*, c. 2, s. 253; Hamidullah, agm, s. 678. İlgili hadis için bk. Buhârî, *es-Sahîh*, Menâkıbu'l-Ensâr, 48.

66 Örnek olarak Hz. Aişe'nin evlenme yaşı ile ilgili rivayetlerdeki farklılıkları gösteren Coşkun, bu konuya şu şekilde işaret etmektedir: "Bu rivayetlerdeki tarihlendirmeler, Hz. Aişe'nin evlendiği anda; 8-21 arasındaki herhangi bir yaşta olabileceğini göstermektedir. Tarihi bilgilerin bu değişken yapısı, olayların insanlar tarafından farklı şekillerde algılanıp rivayet edilmesi sonucu ortaya çıkmaktadır. Tarih okumalarında, insan içinde yaşadığı kültürden, kuşatıldığı çevreden bağımsız olamaz. Tarihi rivayetler konusunda yapılan tercih, varılan netice "tarihi bilgilerin yorumu"ndan ibarettir ve mutlak "tarihî gerçek" değildir." Bk. Selçuk Coşkun, "Hadislerin Tarihe Arzı'nın Uygulamadaki Bazı Problemleri (Hz. Aişe'nin Evlilik Yaşı Örneğinde Bir İnceleme)", *Ekev Akademi Dergisi*, yıl 8, sayı: 20 (Yaz 2004), s. 189-196.

67 Apaydın, *age*, s. 85,86.

4. Tarihe-Vâkıaya Aykırı Rivayetlerin Değerlendirilmesinde Takip Edilmesi Gereken Metot

Buraya kadar anlatılanlar ve verilen örnekler bağlamında bu ilkenin uygulanması ile ilgili şu hususlara dikkat çekmek istemekteyiz.

1. İçerisinde tarihî bilgi bulunan rivayet tüm yönleriyle ortaya konulmalı. Kronolojik sıraya göre hadis eserlerinde nasıl geçtiği belirtilmelidir. Metinler arasında rivayet farklılığı, birbirine uymayan durumlar olup olmadığı araştırılmalıdır. Örnek vermek gerekirse, Hz. Peygamber'in kendisine kıyametin ne zaman kopacağını soran kimseye, bir erkek çocuğu göstererek, "bu çocuk yaşarsa ona pek ihtiyarlık devri yanaşmadan"⁶⁸ diye cevap vermesi, tarihî gerçekliğe aykırı gözükmektedir. Fakat yine aynı kaynaktaki diğer rivayetlerle beraber düşünüldüğünde bunu, "sizin kıyametiniz kopar"⁶⁹ şeklinde anlamak mümkün görülmektedir. Böylece hadisteki tarihî vâkıaya aykırılık çözülmektedir. Kısaca bu ilke uygulanırken yapılması gereken ilk husus tarihe uygun olup olmadığı araştırılacak olan rivayetlerin bütünleştirilmesi ve daha sonra ortaya çıkarılan metnin diğer tarihî gerçeklerle karşılaştırılmasıdır.

Aynı şekilde "yüz yıl sonra yer yüzünde nefes alan hiçbir canlı kalmaz"⁷⁰ hadisi de ilk bakışta tarihi gerçeklere aykırı gibi gözükmektedir. Fakat diğer rivayetlerle beraber düşünüldüğünde bu problem çözülmektedir: "*Yüzyıl sonra bugün hayatta olanlardan hiç kimse kalmaz.*"⁷¹ Bu durumda hadis tarihi gerçeklere ters düşmemektedir. Yukarıda da ifade edildiği gibi yapılması gereken ilk iş, kaynaklardaki rivayetlerin bütünleştirilmesi, birbiri ile mukayese edilmesi ve neticede arz edilecek metnin ortaya çıkarılmasıdır.

2. Hadisin içindeki tarihi bilginin hangi amaçla söylendiği açıklığa kavuşturulmalıdır. Tarihi bilgi asıl üzerinde durulan mevzu mudur, yoksa hadis metninde ilave bir bilgi olarak mı verilmektedir vb. hususlar aydınlatılmalıdır.

Tarihen yanlış bilgi bulunan bir çok rivayette asıl amacın başka konularda bilgi vermek olduğu anlaşılmaktadır. Bu rivayetlerde ilave veya açıklayıcı bilgi olarak olayın tarihine işaret edilmekte ve bu da problemlere neden olmaktadır. Ravinin asıl amacı o konu hakkındaki hükmü ortaya koymak olmaktadır. Ör-

68 Buhârî, *es-Sahîh*, Edeb, 95; Müslim, *es-Sahîh*, Fiten, 137.

69 Önceki hadisler için bkz: Müslim, *es-Sahîh*, Fiten, 131-135; Nevevî, *age*, c. 18, s. 90,91.

70 Müslim, *es-Sahîh*, Fedâilü's-Sahabe, 217.

71 Müslim, *es-Sahîh*, Fedâilü's-Sahabe, 218-220.

nek verecek olursak, sefer halinde namazların kısaltılması gerektiğini belirten ravi, buna delil olarak Hz. Peygamber'in de böyle yaptığını belirtmektedir. Fakat bu delil olarak verilen tarihî bilgide raviden raviye fark olabilmektedir. Önceki bölümde bu konu ile ilgili verdiğimiz örnekte, İbn Abbas ve Enes rivayetinde bu durum çok net karşımıza çıkmaktadır. Özellikle Enes rivayetinde amacının kesinlikle belli bir hükmü ortaya koymak olduğu açıkça görülmektedir. Ravi Enes'e Mekke'de kaç gün kaldıklarını ayrıca sormakta ve verilen cevaptan sonra problem ortaya çıkmaktadır.

3. Bu tarihî bilginin İslâm Tarihi kaynaklarında nasıl geçtiği araştırılmalıdır. Birçok bakımdan birbirine benzeyen Tarih ve Hadis ilimlerinin ortak noktaları bulunmaktadır. Bilindiği gibi İslâm Tarihçiliğinin en baştaki kaynağını Kur'ân ve Hadis teşkil etmektedir. Hatta ilk dönem bir çok İslâm tarihçisi aynı zamanda hadisçi, bir çok hadisçi de tarihçi olarak tanınmıştır. Bu itibarla hadis metinlerinde verilen tarihî bilgiler ana hatlarıyla, tarih kaynaklarında da görülecektir. Dolayısıyla rivayetler arası bir bütünlük oluşturulurken bu hususa özellikle dikkat edilmelidir.

Fakat rivayetin hadis metinlerinde veya İslâm Tarihi kaynaklarında aynen geçmesi rivayetin güvenilirliği için yeterli görülmemelidir. Rivayet özellikle bir yönüyle Kur'ân'da zikredilen haberlerden ise veya ilgi kurulabilecek durumda bir olay ise Kur'ân'a aykırı bir yönü bulunması kabul edilemez. Ayrıca Kur'ân'da zikredilen Hz. Peygamber'in sıfatlarına, konumuna ve kendisine yüklenen görevlere aykırı bir rivayetin de kabulüne engel teşkil edecektir.

Hz. Peygamber'in Zeynep bint Cahş ile evlenmesi hakkındaki bazı rivayetler bu konuda bizim için önemli bir örnek teşkil etmektedir.⁷² Allah(cc) Cahiliye devri toplumunda yerleşmiş olan evlatlıkların hanımlarıyla evlenmeme adetini kaldırmış, kökleşmiş olan bu adeti kaldırmak için, buna aykırı uygulamayı bizzat Hz. Peygamber'e yaptırmıştır. Bu uygulama o dönemde çeşitli iftiralara sebebiyet verdiği gibi daha sonraki bazı İslâm Tarihi kaynaklarında da hem ayetlere ve hem de Hz. Peygamber'in sıfatlarına uygun olmayacak şekilde değerlendirmelere neden olmuştur. Nitekim bazı müsteşrikler tarafından da bu rivayetlere atıfta bulunularak Hz. Peygamber'e iftira atılmıştır. Cahili bir adetin kökünden sökülüp atılmasına yönelik olan Hz. Peygamber'in Zeynep b.

72 Rivayetlerin ayrıntılı değerlendirmesi için bk. Ali Osman Ateş, "Hz. Peygamber'in Zeynep bint Cahş ile Evlenmesi Hakkındaki Bazı Rivayet ve Görüşlerin Değerlendirilmesi", *DEÜ. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, İzmir, 1992, sayı: 7, ss. 161-179.

Cahş'la evlenmesi olayını müsteşriklerin yaptığı gibi saptırarak anlamaya ve bazı İslamî kaynaklardaki asılsız rivayetlere güvenmeye imkan yoktur. Bu konuda gelen rivayetler ilgili Kur'ân ayetleri ve Hz. Peygamber'in ismet sıfatı göz önüne alınarak değerlendirilmelidir.

4. Genel kabul görmüş, zamanı ve meydana gelişi konusunda şüphe olmayan tarihî olaylara uygunluk yönü araştırılıp, arada bir bağ kurulmalıdır.

İslâm Tarihi ile ilgili olarak bilgi veren kaynakların üzerinde ittifak etmiş oldukları tarihî olaylar baz alınarak rivayetler değerlendirilmelidir.

Hz. Peygamber'in doğumu, anne-babası, dedesi, amcası, evlenmesi, risâlet ile görevlendirilmesi, hicreti, katılmış olduğu belli başlı savaşlar, vefatı, vb. gibi birbirinin öncesinde veya sonrasında meydana geldiği kesin bilinen tarihî bilgiler temel teşkil edecektir. Mesela, her ne kadar İsrâ ve Miraç hadisesinin zamanı hakkında değişik rivayetler bulunsa da en azından nübüvvet görevinin verilmişinden bir müddet sonra olduğunda ittifak vardır. Dolayısıyla İsrâ hadisesinin nübüvvet görevi verilmezden önce meydana geldiğini bildiren rivayetler bu kesin ve üzerinde ittifak edilen tarihi bilgiye aykırı olması nedeniyle tenkit edilmiştir.

5. Gerektiğinde rivayet sosyal, siyasi ve kültürel tarih verileri ışığında incelenmelidir. Tarih ve Tarih'e yakın ilimlerin verileri, metotları vazgeçilmeyecek bilgi kaynaklarıdır.

Nitekim Hz. Ömer'in Müslüman oluşu ile ilgili farklı rivayetlerde olduğu gibi, o devrin kültürel yapısı, ilgili kişinin siyasi ve politik yönü, devrin sosyal ortamı gibi hususlar göz önünde bulundurularak incelendiğinde daha rahat tercih yapabilme imkanı bulunacaktır.⁷³

Tarih ve Tarih'e yakın ilimler rivayetleri değerlendirmede göz önünde bulundurulması gereken en önemli kaynaklardandır. "Tarihî gerçekliğe uygunluk veya aykırılık" durumu, bu ilimlerinin yardımıyla daha rahat ortaya çıkarılır. Rivayetlerde, daha sonradan kurulmuş olan bir şehirden bahsedilmesi, o coğrafyada bulunmayan ve bilinmeyen adetlerden, daha sonradan ortaya çıkmış terim ve fırkalardan haber verilmesi gibi hususlar bu çerçevede değeri-

73 Hz. Ömer'in Müslüman oluşu ile ilgili olarak farklı rivayetler için bk. Mehmet Azimli, "Hz. Ömer'in Müslüman Oluşuyla İlgili Rivayete Farklı Bir Yaklaşım", *İslamiyat*, c. 6, sayı: 1, 2003, ss. 173-183. Aynı şekilde Hz. Aişe'nin yaşı ile ilgili rivayetlerde de içinde yaşanılan kültürün açık etkilerini görmek mümkündür. Bu konudaki farklı rivayetler ve değerlendirmesi için bk. Coşkun, agm, s. 189-196.

dirmelidir.⁷⁴

6. Tarihe ve gerçekliğe uymayan bilgi tespit edildiğinde hemen hadis hakkında zayıf veya uydurma hükmü verilmemelidir:

Hadis metnindeki hatanın nereden kaynaklandığı bulunmaya çalışılmalı. Bu noktada özellikle mana ile rivayet, muhtasar rivayet ve rivayetlerde takti' meselesi göz önünde bulundurularak hadisin tüm yönleri bir araya getirilmeye çalışılmalıdır.

Hadis metinlerinde ravi tasarrufu olarak da değerlendirilebilecek hususlara dikkat edilmelidir. Manen rivayetde olduğu gib hadisin orijinal lafzını hatırlayamayan, hadisin teferruatı hakkında tam bilgi vermeyen bir ravi, bazı tasarruflarda bulunarak haberi nakledebilmektedir.

Bazı rivayetlerdeki tarih ve zaman farklılıkları, zamanlama ve tarihlendirme yönteminin o dönemdeki insanların zihin yapılarında ne dereceye kadar önemli olduğu anlayışı göz önünde bulundurularak değerlendirilmelidir. Takvimin zaman içinde geliştiği, belli ihtiyaçlar neticesinde son şeklini aldığı unutulmamalıdır. Hatta teknik imkanların son derece geliştiği günümüzde bile takvim hususunda bazı eksikliklerin bulunduğu, bu konuda son sözün söylenmemiş olduğu da önemli bir problemdir.

Yine Cahiliyye devrinde kullanılan takvim ve özellikle nesi' uygulaması dikkate alındığında bazı tarihlendirmelerde farklılıkların olmasının kaçınılmaz olduğu göz önünde bulundurulmalıdır. Aynı şekilde şu anda kullanılan hicri takvimin daha sonradan belli ihtiyaçlar neticesinde kullanılmaya başlandığı ve önceki olayların buna göre tarihlendirildiği de unutulmamalıdır. Dolayısıyla yapılan tarihlendirmelerin bir tercih olduğu bilinmelidir.

Ayrıca günümüzde kullanılan modern tarihlendirme yöntemlerinden mümkün mertebe yararlanılma yönüne gidilmelidir. Dünyanın ömrü, geçmiş ümmetler, onlarda bulunan kalıntılar, eski kavimlerin ömürleri vb. gibi konularda bu yöntemlerin faydalı olabileceği kesindir.

74 Başka bir örnek olarak, Hz. Âdem'in boyu hakkındaki bazı rivayetler gösterilebilir: "Allah, Âdem'i kendi suretinde yarattı. Onun uzunluğu altmış zira'dır." (Buhârî, *es-Sahîh*, Enbiyâ, 1; Müslim, *es-Sahîh*, Cennet, 28; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. 2, s. 323.) Bu tip rivayetlerde bir çok ilim dalından istifade edildiğinde hadisin anlaşılması kolaylaşacaktır. İnsanların boylarının zaman, coğrafya ve beslenme alışkanlıkları gibi ekolojik nedenlerle değişebileceğinin bilinmesi ilgili bilim dallarının verileri ışığında daha net olarak anlaşılacaktır. Bk. Ahmet Bedir; Arif Sarsılmaz, "Hz. Adem'in Boyu", *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Şanlıurfa 1998, c. 4, s. 134,135.

7. Tarihi bilgiye veya gerçekliğe aykırılığın tek başına hadisin sıhhati konusunda kesin sonuca ulaştırmayacağı bilinmelidir. Aynı şekilde rivayetin tarihi malumata uygun olması da o rivayetin sahihliğini göstermemektedir. Nitekim muhtevası tarihi bilgiye tıpa tıp uyan bazı rivayetlerin uydurma olduğu da diğer bir tarihi hakikattir.⁷⁵

Hadis Edebiyatında geleceğe ait haberleri ihtiva eden Fiten ve Melahim gibi bölümlerde siyasi ve siyasi olmayan bir çok tarihi haber bulunmaktadır. Bu konularla ilgili haberler incelendiğinde bir takım sahabi ve tabiinin kendi şahsi yorum ve düşüncelerinin, daha sonraki dönemlerde hadis hüviyetine büründüğü de bilinmektedir. Bu konunun neticede hem Kur'ân'a arz ve hem de sünnete arzı da içine aldığı göz önünde bulundurulmalıdır. Özellikle Hz. Peygamber'le ilgili tarihî gerçekler, ancak Kur'ân, hadisler ve tarih kitaplarının sunduğu bilgilerle tespit edilebilir. Hadislerin Kur'ân'a arzı, Sahabe tabakasından itibaren önemli bir metin tenkidi prensibi kabul edildiğinden bu ilke özellikle içinde tarihi bilgi bulunan rivayetlerde daha hassas kullanılmalıdır. Yine aynı şekilde hadislerin Kur'ân'a arzındaki problemler de bu konuda aynen geçerli olacaktır.

5. Sonuç

Hadis metinlerini değerlendirirken göz önünde bulundurulması gereken metin tenkidi kriterleri arasında sayılan "tarihe-vâkıya aykırılık" ilkesi, hadislerin Hz. Peygamber'e aidiyetini belirleme aşamasında ciddi bir yere sahip bulunmaktadır. Bu ilkeyi değerlendirdiğimiz araştırmamızla ilgili şu sonuçları çıkarmamız mümkündür:

Çok çeşitli nedenlerle hadis eserlerinde tarihî açıdan birbiriyle çelişen, hatalı ve vâkıya uymayan rivayetler bulunabilmektedir. Mevzûât eserlerinde ise tarihe aykırılık hadisin reddini gerektiren önemli bir unsurdur.

Hadis metinlerindeki tarihî açıdan problemler öncelikle, rivayetlerde bulunabilecek genel tenkit kriterleri bakımından değerlendirilmelidir. Bunlar da raviden kaynaklananlar, rivayet keyfiyetinden kaynaklananlar ve

75 Mustafa Ertürk, *Metin Tenkidi Prensipleri Açısından Sahih-i Buhari'deki Bazı Fiten Hadislerinin Değerlendirilmesi* (basılmamış doktora tezi), MÜSBE, İstanbul 1995, ss. 170, 171; M. Yaşar Kandemir, *Mevzu Hadisler, Menşei, Tanıma Yolları, Tenkidi*, 5. baskı., Ankara, 1991, s. 170; Sadık Cihan, *Uydurma Hadislerin Doğuşu Siyasi ve Soysa-Politik Olaylarla İlgisi*, Samsun 1996, s. 18.

Hz. Peygamber'in kendi ifadelerindeki farklılıklardan kaynaklananlar olarak üç grupta incelenebilir. Bu açılardan bakılarak hadis hakkında hüküm verilmesi daha isabetli olacaktır.

Özellikle üzerinde durulması gereken husus, ravi vurgusudur. Ravinin vermek istediği mesaj, tarihî bilgi vermek olmadığı halde bazen olayın meydana geliş zamanı gibi hususlara da değinebilmektedir. Bu durumda sadece bu ifadeler üzerinde durmak ve buna bakarak hadis hakkında hüküm vermek doğru olmayacaktır. Yine aynı şekilde muhtasar rivayet de bu konuda önemli bir problem olarak durmaktadır. Bu konuda yapılacak ilk iş, rivayetlerin bütünlüştürilmeye çalışılmasıdır. Ayrıca rivayette idrâc, vehim, karıştırma gibi hataların bulunması veya rivayetin mürsel olması sahihlik derecesini ciddi şekilde etkileyecektir. Bu tip rivayetlerin aslı tespit edilip hangi kısmın ilave veya eksik olduğu tam olarak tespit edilmelidir.

Bunun yanında içerisinde tarihi bilgi bulunan rivayetlerde ise, özellikle üzerinde durulması gereken hususlar bulunmaktadır. Bunları şu şekilde sıralayabiliriz: İnsanların tarihlendirme konusundaki düşünceleri eski zamanlardan günümüze gelinceye kadar pek çok değişikliklere uğramıştır. Bu gün teknik çok ilerlemiş olmasına rağmen takvim hâlâ tam netliğe kavuşmamıştır. Çağlar boyunca çok çeşitli takvimler kullanılmış ve bu takvimler zaman içinde ihtiyaçlara cevap vermediğinden veya ciddi yanlışlıkları tespit edildiğinden değiştirilmiştir. İslâm Tarihi açısından tarihlendirme yapılmasında ayrıca zorluklar bulunmaktadır. Veda Haccına kadar nesi' uygulamasının bir şekilde devam etmiş olması bunların en başında gelenlerindedir. İslâm Takvimi Hz. Ömer devrinde kabul edilmiş ve bundan önceki olaylar buna göre tarihlendirilmiştir. Bu durum, kaçınılmaz olarak tarihlendirmelerin farklı olmasında önemli bir etken olmuştur. Bu ve benzeri noktalar göz önünde bulundurulmadan tarihî açıdan problemler olarak düşünülen rivayet hakkında kesin hüküm verilmesi mümkün görülmemektedir.

Metin tenkidinin çok yönlü bir işlemi gerektirdiği düşünülduğünde sadece Tarih'e uygun olup olmamasına bakılması yeterli değildir. Bu gibi hususlar, içinde tarihî bilgi bulunan rivayetlerde hata olarak görülen kısımlarda biraz esnek davranmamıza neden olmaktadır.

Nitekim bu durum Mevzuât ile ilgili eserlerimizde bu şekilde değerlendirilmiştir. Tarih'e aykırı rivayet değerlendirilirken sadece bu yönü açıklanmamış, sened ve metni ilgilendiren diğer kriterler de özellikle belirtilmiştir. Netice itibariyle bu ilke uygulanırken şu hususlara dikkat edilmelidir:

İçerisinde tarihî bilgi bulunan rivayet tüm yönleriyle ortaya konulmalı,

hadisin içindeki tarihî bilginin hangi amaçla söylendiği açıklığa kavuşturulmalıdır. İlgili hadis metninde tarih konusunda ipucu verebilecek tüm noktalar çıkarılmalıdır. Genel kabul görmüş, zamanı ve meydana gelişi konusunda şüphe olmayan tarihî olaylara uygunluk yönü araştırılıp, arada bir bağ kurulmalıdır. Tarih ve Tarih'e yakın ilimlerin verileri, metotları vazgeçilmeyecek bilgi kaynağı kabul edilmeli ve gerektiğinde bunlar göz önünde bulundurularak yeniden değerlendirilmelidir. İlgili hadis hakkında hemen zayıf veya uydurma hükmü verilmemelidir. Bu konunun neticede hem Kur'ân'a arz ve hem de sünnete arzı da içine aldığı göz önünde bulundurulmalıdır.

Son olarak, rivayetleri değerlendirirken "tarihe/vâkıaya aykırılık" ilkesi önemli bir ilke olarak bize yardımcı olacaktır. Fakat tek başına kesin hüküm vermemize yetecek bir konumda da düşünülmemelidir.

6. Kaynakça

- Abdurrahman b. Ebi'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Ömer, Ebu'l-Ferec İbnu'l-Cevzî, *Kitâbu'l-Mevzûât*, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 1995. (c. 1-2)
- Ahmet Bedir; Arif Sarsılmaz, "Hz. Adem'in Boyu", *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. 4, Şanlıurfa 1998.
- Ahmet Cemal el-Imerî, *el-Hadisü'n-Nebeviyyi ve't-Tarih*, Daru'l-Mearif, Kahire 1990.
- Ahmed Nâim, *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi*, 6.baskı, Başbakanlık Basımevi, Ankara 1982, (c. 1-12)
- Ali Osman Ateş, "Hz. Peygamber'in Zeynep bint Cahş ile Evlenmesi Hakkındaki Bazı Rivayet ve Görüşlerin Değerlendirilmesi", *Dokuz Eylül Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, İzmir, 1992, sayı: 7.
- Buhârî, Muhammed b. İsmail b. İbrahim, *el-Câmiu's-Sahîh*, el-Mektebetü'l-İslâmiyye, İstanbul, ts. -----, *et-Tarihu'l-Kebir*, Diyarbakır, ts.
- Ebû Dâvûd, Süleyman b. el-Eş'as b. İshak el-Ezdî, *es-Sünen*, 1. bs., Humus 1969.
- Ebu Muhammed Cemâleddin Abdulmelik İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, Mısır, 1963.
- E. Cavaignac, *Tarihi Kronolojinin Esasları*, (E.Cavaignac'dan tercüme eden ve Türk takvimi kısmını hazırlayan Osman Turan), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1954.
- Elmalılı M. Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, Eser Neşriyat, İstanbul 1960. (c. 1-9)
- H.A.R. Gibb, "Tarih", *İslâm Ansiklopedisi*, MEB Yay., İstanbul 1971.
- İbnu'l-Esir, *el-Kamil fi't-Tarih*, Beyrut 1960.
- İhsan Süreyya Sırma, *İslâm ve Tarih*, Beyan Yayınları, İstanbul 1991.
- İsmail Lütfi Çakan, *Hadislerde Görülen İhtilaflar ve Çözüm Yolları Muhtelifü'l-Hadis İlmi*, İstanbul 1982.
- Mehmet Apaydın, *Resulullah'ın Günlüğü (Medine Dönemi Yeni Kronolojisi)*, İnsan Yayınları, İstanbul 1995.
- Mehmet Azimli, "Hz. Ömer'in Müslüman Oluşuyla İlgili Rivayete Farklı Bir Yaklaşım", *İslamiyat*, Ankara 2003, c. 6, sayı: 1, ss.173-183.
- M. Hayri Kırbasoğlu, *Alternatif Hadis Metodolojisi*, Kitabiyat, Ankara 2002.
- Misfir b. Gurmullah ed-Dümeynî, *Hadiste Metin Tenkidi Metodları*, çev.: İlyas Çelebi, Adil Bebek,

- Ahmet Yücel, Kitabevi Yayınları, İstanbul 1997.
- Muhammed b. Amr b. Vâkîdî, *Kitâbu'l-Megâzî*, 3. baskı, Beyrut 1984 (c. 1-3)
- Muhammet Hamidullah, "Hicri Takvim ve Tarihi Arkapları", çev.: Kasım Şulul, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fak. Dergisi*, Bursa, 2000, c. 9, sayı: 9.
- Muhammed Mustafa el-A' zamî, *Hadis Metodolojisi ve Edebiyatı*, çev.: Recep Çetintaş, Usul Yayınları, İstanbul, ts.
- , *Menhecü'n-Nakd inde'l-Muhaddisîn*, Mektebetü'l-Kevser, Riyâd 1982.
- Muhammed Tâhir el-Cevâbî, *Cuhûdü'l-Muhaddisîn fi Nakdi Metni'l-Hadisi'n-Nebeviyyi's-Şerîf*, Tunus 1986.
- Musa Bağcı, *Hadis Rivayetinde Sahabenin Kavrama ve Nakletme Sorunu Hadis Metodolojisinde Sahabenin Zabtı*, Ankara 2004.
- Mustafa Ertürk, *Metin Tenkidi Açısından Buhârîdeki Bazı Fiten Hadislerinin Değerlendirilmesi*, Basılmamaış Doktora Tezi, Marmara Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1995.
- M. Yaşar Kandemir, *Mevzu Hadisler, Menşei, Tanıma Yolları, Tenkidi*, Ankara, 1991, 5.baskı.
- Sadık Cihan, *Uydurma Hadislerin Doğuşu Siyasi ve Sosyo-Politik Olaylarla İlgisi*, Samsun, 1996.
- Salih Karacabey, *Hadis Tenkidi Hadislerin Hz. Peygamber'e Aidiyetini Belirleme Yolları*, Sır Yayıncılık, İstanbul 2001.
- Selçuk Coşkun, "Hadislerin Tarihe Arzı'nın Uygulamadaki Bazı Problemleri (Hz. Aişe'nin Evlilik Yaşı Örneğinde Bir İnceleme)", *Ekev Akademi Dergisi*, yıl 8, sayı: 20 (Yaz 2004).
- Selahaddin b. Ahmed el-Idlebî , *Menhecü Nakdi'l-Metn İnde Ulemâi'l-Hadisi'n-Nebevî*, Beyrut 1983.
- Şemseddin b. Abdurrahman es-Sehâvî, *el-İ'lân bi't-Tevbîh li-men Zemme't-Tarih*, Beyrut-Lübnan, ts.
- Taberi, *Tarihu'l-Umem ve'l-Muluk*, Beyrut, ts.
- Tirmizî, Muhammed b. İsâ b. Sevre, *Sünenü't-Tirmizî*, tahk.: Ahmed Muhammed Şâkir, el-Mektebetü'l-İslâmiyye, Kâhire, 1938, (c. 1-5).
- Yavuz Ünal, *Hadisin Doğuş ve Gelişim Tarihine Yeniden Bakış*, Etüt Yayınları, Samsun 2001.